

DEL I

Företagaren i det ekonomiska skeendet

av Erik Dahmén och Gunnar Eliasson

“The true method of discovery is like a flight of an aeroplane. It starts from the ground of particular observation, it makes a flight in the thin air of imaginative generalization; and it again lands for renewed observation rendered acute by rational interpretation.”

Alfred North Whitehead

Avsikten med det seminarium som hölls den 8—9 oktober 1979 med anledning av Dr Marcus Wallenbergs 80-årsdag var att diskutera betydelsefulla frågor, som alla på ett eller annat sätt rör den svenska ekonomins utveckling under de senaste 100 åren. De uppsatser som samlats i denna volym handlar därför i huvudsak om tiden efter 1800-talets mitt då industrialiseringen började omgestalta landet och medföra en snabb och efter hand allmän höjning av levnadsstandarden. En av huvudtankarna var att få ett antal vetenskapsmetodiska problem belysta i anslutning till tolkningen av några av utvecklingens mest framträdande drag. Ett annat, härtill nära knutet syfte var att aktualisera frågor kring den ekonomiska politik som förts efter Andra världskriget.

De vetenskapsmetodiska problemen diskuteras i anslutning till redovisade forskningsresultat och har fått en ganska framträdande plats i flera uppsatser. Den teori som dominerar den nationalekonomiska vetenskapen har nämligen visat sig ha en alltför begränsad användbarhet vid analys av väsentliga inslag i den industriella utvecklingens dynamik, särskilt den nyskapande företagarverksamheten och dess förutsättningar.

Statsmakternas roll efter Andra världskriget berörs i de flesta uppsatserna. Den har påverkat skeendet, särskilt den industriella utvecklingen, i ökande grad under den period som studerats i denna volym och framstår i dag som ett dominerande inslag i det ekonomiska maskineriet jämfört med äldre tiders blygsamma åtgärder från statsmakternas sida. Den växande offentliga sektorn och den kring densamma formulerade ekonomiska politiken har i betydande utsträckning utformats under inflytande av den förhärskande ekonomiska teorin, och då i första hand den makroekonomiska begreppsapparat som utvecklats sedan 1930-talet.

Det är därför av dubbla skäl som vi valt den något provocerande titeln *Industriell utveckling i Sverige — teori och verklighet under ett sekel*.

De tidvis mycket kraftiga konjunkturväxlingar som beledsagat en i stort sett stadigt uppåtriktad trend i industriproduktionen och nationalinkomsten finner vi i dag inte vara den viktigaste utmaningen för den ekonomiska forskningen. Konjunkturväxlingarnas karaktär och orsaker har redan klarlagts ganska väl såväl i teoretisk som i empirisk forskning, även om 1970-talet bjudit på ett antal överraskningar i detta avseende. Den konjunkturpolitiska problematiken har med andra ord redan blivit tämligen ingående belyst.

Det förhållandet att 1970-talet överraskande kom att uppvisa en bild som i viktiga avseenden saknar motstycke i det tidigare nästan sekellånga förloppet har aktualiserat många intressanta problem kring den fortsatta ekonomiska utvecklingens förutsättningar på längre sikt. En av de vikti-

gaste uppgifterna för forskningen har att göra med det långsiktiga förloppets drivkrafter och mekanismer, dvs med vad som förklarar den ekonomiska utvecklingen sedan 1800-talets sista årtionden. För första gången sedan 1880-talet, möjligen med undantag för 1920-talet, ser det nämligen ut som om den uppåtriktade trenden brutits. Nationalinkomsten har vuxit endast långsamt, industriproduktionen likaså. Investeringsverksamheten har stagnerat så att industrin blivit för liten för att fortvarigt kunna bära upp den internationellt höga, ekonomiska levnadsstandard vi hittills uppnått. Utrikeshandeln har kommit i sådan obalans att en mycket betydande upplåning utomlands har blivit nödvändig. Till skillnad från den upplåning som ägde rum på 1800-talet fram till 1910 och som finansierade en omfattande investeringsverksamhet, lånar Sverige i dag belopp utomlands som motsvarar en betydande del av nationalinkomsten för att kunna upprätthålla sin tidigare konsumtionsnivå.

Ett trendbrott?

Är det då verkligen frågan om ett varaktigt trendbrott under 1970-talet? Är det utanför Sveriges gränser liggande, bestående förhållanden, kanske i förening med en långsiktigt verkande försvagning av de inhemska tillväxtkrafterna, som varit avgörande? Eller har det snarare varit några särskilda inslag i 1970-talets ekonomiska politik, som fått ogynnsamma verkningar? Om inhemska faktorer verkligen åstadkommit en böjning av trenden i produktionstillväxten blir det viktigt att reda ut hur och varför. För detta krävs den typ av ekonomisk-historiskt erfarenhetsmaterial som samlats i denna volym. I den mån några nya inslag i den ekonomiska politiken kan tillskrivas en betydande roll, anmäler sig frågan huruvida dessa bör ses som ett utslag av en djupt liggande förändring i samhällsutvecklingen. Har politiken kanske att göra med det s k blandekonomiska systemet, sådant det för Sveriges del kommit att utformas under de rådande politiska förhållandena? Eller har det i stället till väsentlig del varit fråga om felbedömningar av den ekonomiska situationen och en felhantering av ekonomisk-politiska medel? Svaren på frågor av denna och liknande beskaffenhet måste uppenbarligen ha stor betydelse inte bara för möjligheterna att förstå den hittillsvarande utvecklingen utan också för varje framtidsbedömning och varje meningsutbyte kring den ekonomiska politikens mål och medel.

Vad som redovisas i de föreliggande uppsatserna och vad som framkom i de anslutande diskussionerna gör självfallet inte anspråk på att vara enty-

diga och slutgiltiga svar på de många frågor som aktualiserats. Vår kunskap är på många punkter fortfarande alltför fragmentarisk för att göra det meningsfullt att ställa upp en samlande hypotes om orsakskedjorna bakom hela industrialiseringsförloppet. Hypoteserna och de tentativa slutsatserna är däremot många samt i stor utsträckning präglade av den delvis speciella intresseinriktning som kommer till uttryck.

Den pluralistiska metoden

En hypotes som erhållna resultat inbjuder till är att det inte endast är tillfälliga faktorer som på 1970-talet varit avgörande för vad som ser ut som ett avbrott i den sedan länge snabba industriella utvecklingen årtionde efter årtionde. Mycket tyder på att förklaringarna i en inte ringa utsträckning är att söka i de förändringar i företagarverksamhetens villkor som stegvis skett under efterkrigstiden. När till dessa förändringar kommit en serie olyckliga, speciella omständigheter just under 1970-talet, bl a av ekonomisk-politisk natur, vore det föga förvånande om den tidigare utvecklingen skulle visa sig ha brutits. En i sammanhanget särskilt intressant fråga är, om den snabba omfördelningen av resurser till en offentlig sektor, som inte längre ser infrastrukturens uppbyggnad och underhåll som sin huvuduppgift, innebär, att vi är i färd med att förändra förutsättningarna för industriell verksamhet så att svåra balansproblem uppstår.

Eftersom bakom det förlopp som inbjuder till denna tolkning ligger många komplicerade sammanhang, vilkas närmare klarläggande kräver ingående studier kring såväl den tidigare som den senare industriella utvecklingen, har vi i första hand velat att detta seminarium skulle visa prov på olika synsätt och olika metoder att bedriva sådana studier snarare än att kartlägga de olika sidorna av förloppet. Att låta flera personer oberoende av varandra behandla samma ämne är vanligt när det gäller att förbereda stora affärsbeslut. Att många ger sig i kast med samma eller liknande uppgifter och att somliga lyckas bättre än andra i konkurrensen på marknaderna är själva grundidén bakom marknadshushållningen. Vi ansåg det vara värt ett försök att använda motsvarande metod i ett sammanhang som detta och låta de olika angreppssätt som uppsatserna representerar ge uppslag och hypoteser för fortsatt forskning med delvis annan inriktning än den förhärskande.

Som ett ganska genomgående drag i uppsatserna framkommer åsikten att analyser av sammanhang på det s k makroplanet, dvs sammanhang som återspeglas i industrin som helhet inom ramen för samhällsekonomin

i stort, mera än som varit vanligt i nationalekonomin, bör underbyggas med studier på mikroplanet, dvs främst av företagen såsom aktörer i det industriella skeendet. Detta betyder bl a, att ingående uppmärksamhet bör ägnas det växelspel mellan teknisk utveckling och affärsmässig företagarverksamhet som sker inom ramen för rådande marknadshushållning med dess mer eller mindre starka inslag av konkurrens i betydelsen tävlan.

Företagarens roll

Kunskaperna om denna dynamiska företagarverksamhets natur, om människorna bakom företagens fasader och om deras villkor, om betydelsen av den allmänna samhällsliga miljön för deras verksamhet är i dag alltför begränsade. Därmed blir det också svårt att få ett grepp om samspelet, ibland konflikten, mellan å ena sidan den industriella sektorn och å andra sidan den statliga och kommunala verksamheten, som med åren blivit alltmer omfattande och fått en i många avseenden helt annan karaktär än tidigare. Företagarverksamheten och människorna bakom denna, särskilt den nyskapande företagaren (innovatören, entreprenören), är svåråtkomlig för rent ekonomisk analys, men måhända någorlunda åtkomlig för en bredare, humanistiskt orienterad, samhällsvetenskaplig forskning. Det är inte väl kartlagt hur ”nyskapande” egentligen går till inom företagen. Vi måste veta mer om detta innan vi börjar teoretisera, modellera och mäta.

Frågan är alltså hur mycket de särdrag som vi förknippar med begreppet företagarverksamhet betyder för det industriella framåtskridandet. Låt oss utgå från Marcus Wallenbergs ord:

”Man möter stundom den föreställningen, att det ekonomiska framåtskridandet, om tekniska och ekonomiska grundförutsättningar föreligger, är någonting som går mer eller mindre av sig själv. Det gäller bara att tillsätta habila personer som på ett hyggligt sätt kan administrera och sköta produktionsuppgifterna. Inget kan enligt min mening vara felaktigare. Det som driver utvecklingen är ständigt sådana enskilda människor som har uppfinningsrikedom, initiativkraft, kombinationsfantasi och förmåga att fatta beslut.

Hur många gånger har jag inte varit med om att framtidsutsikterna tett sig mörka för ett företag och att alla förståndiga människor har kunnat ena sig om att här finns inte mycket att göra. Sedan har emellertid någon person satt in hela sin kraft på att leda utvecklingen i en annan riktning. Han har angripit svårigheterna från helt nya utgångspunkter, han har t ex byggt upp en stor försäljningsorganisation, som öppnat nya marknader, och med sina krav lyckats rycka tekniken och produktionen med sig och

tvingat fram en ny produktionsinriktning. På så sätt har han skapat nya förutsättningar för verksamheten.” (Ur *Industriproblem 1960*; IUI).

Företagarens betydelse för industrialiseringsförloppet är en fråga som ofta återkommer i stora delar av den tidiga litteraturen, som börjar med Adam Smith. Men frågan om företagarens verksamhet som dynamisk motor i den ekonomiska utvecklingen kom sedan gradvis i skymundan. Alfred Marshall introducerade begreppet ”the representative firm”, men den företagarens verksamhet som därmed avses är väsentligen den för neoklassisk tradition karakteristiska, passiva. Signifikativt är, att Marshall för in organisationskunskande som en särskild produktionsfaktor. Thorstein Veblen betonar ”the industrial art” som en av ekonomer försummad faktor, men talar om ingenjörens arbete å den ena sidan och finansiella operationer å den andra sidan utan att framhålla kombinationens betydelse. Joseph Schumpeter däremot sätter denne, dvs företagaren, i centrum. Han avstår dock från att försöka förklara denne. Han blir exogen, en Deus ex machina. Frågan är om man i första hand skall närma sig en sådan förklaring historiskt eller om vi redan nu kan tillräckligt mycket för att börja generalisera?

Företagarens miljö

Om vi känner företagarens karakteristiska egenskaper från många beskrivningar kan vi då förenkla analysen genom att vända på problemet och ställa frågan vad han betyder för den ekonomiska utvecklingen? Man behöver då inte försöka fånga företagarens alla särdrag och förutsättningar. Man kan ändå göra ganska långt gående schematiseringar av det individuella företagsbeteendet och ändå lära sig någonting ytterligare om vad som händer i makroekonomin, dvs om vi har det begränsade syftet att ge makroteorin en bättre och stadigare mikrogrund att stå på. Framför allt bör vi då koncentrera oss på hur konkurrensmarknaderna, på vilka företagen agerar, är beskaffade. Det är denna mera begränsade fråga som vi i första hand adresserat i detta seminarium.

Det finns dock goda skäl att försöka komma något längre och försöka förklara marknadens institutioner i bred bemärkelse, och då särskilt företagen som sam- och motverkande krafter på mikroplanet. Kan vi då, som Schumpeter, se företagaren som en ”exogen” kraft eller bör den ekonomiska teorin sträcka sig längre så att denna kreativa kraft får någon form av endogen bestämning? Mycket talar för att det senare kravet nu bör ställas på den ekonomiska teorin. Frågor av följande slag tränger sig onekligen på:

Varför uppträder företagen i olika antal och på olika sätt i olika miljöer? Är det miljön i vid betydelse som förklarar tillgången på skickliga företagare? Om forskning skall kunna komma vidare mot ett svar på frågor som dessa synes det nödvändigt att den existerande, akademiska avgränsningen av ämnet nationalekonomi brytes.

Den ”miljö” vi talar om skall ges en mycket bred definition. Det handlar förmodligen i relativt liten utsträckning om vad vi normalt menar med ekonomisk politik och mer om de långsiktiga förutsättningarna för den kommersiella, privata, vinstorienterade verksamhet som den ”kapitalistiske entreprenören” ägnar sig åt. Den privata äganderättens legala förankring är en sådan grund. En annan närliggande fråga rör kontraktens legala säkerställande. Industriella investeringar handlar ofta om mycket långsiktiga uppbindningar av eget kapital. Den som satsar detta vill ha långsiktiga åtaganden från samhället som reglerar hans förfoganderätt över avkastningen på de egna resurser han satsat. En tredje miljöaspekt handlar om möjligheten av fri etableringsrätt i konkurrens med andra institutioner, dvs innovatörens, nytänkarens eller den mer skickliges rätt att, utan att fråga någon om lov, på marknaden konkurrera ut sämre organiserade verksamheter över hela fältet. Detta gäller allt från speceributiken runt hörnet och industriföretaget till den arbetsförmedlande verksamheten och utbildningssektorn. Listan kan göras mycket lång och föras ända fram till de djupt liggande kulturmönster som ofta skiljer nationer och epoker från varandra och som vid varje tillfälle och på varje plats i betydande grad bestämt såväl människornas sätt att betrakta olika företeelser omkring sig, däribland det som nu rör företagarverksamhet, som hennes materiella villkor. Denna djupa kulturella och religiösa förankring av den materialistiska hanteringen har betonats av många, däribland Karl Marx, Max Weber och Joseph Schumpeter. Den sistnämnde knöt starka band mellan det kapitalistiskt organiserade samhället, demokratiska tänkesätt och individens ställning och rättigheter. Marx drog helt andra slutsatser. Detta illustrerar återigen vårt inledande tema, att den metodologiska inriktning vi förordar i mångt och mycket innebär en orientering tillbaka mot vad ekonomer tidigare i högre grad än nu sysslade med. Nu har vi dessutom bättre metoder än då att observera och mäta.

Industripolitiken

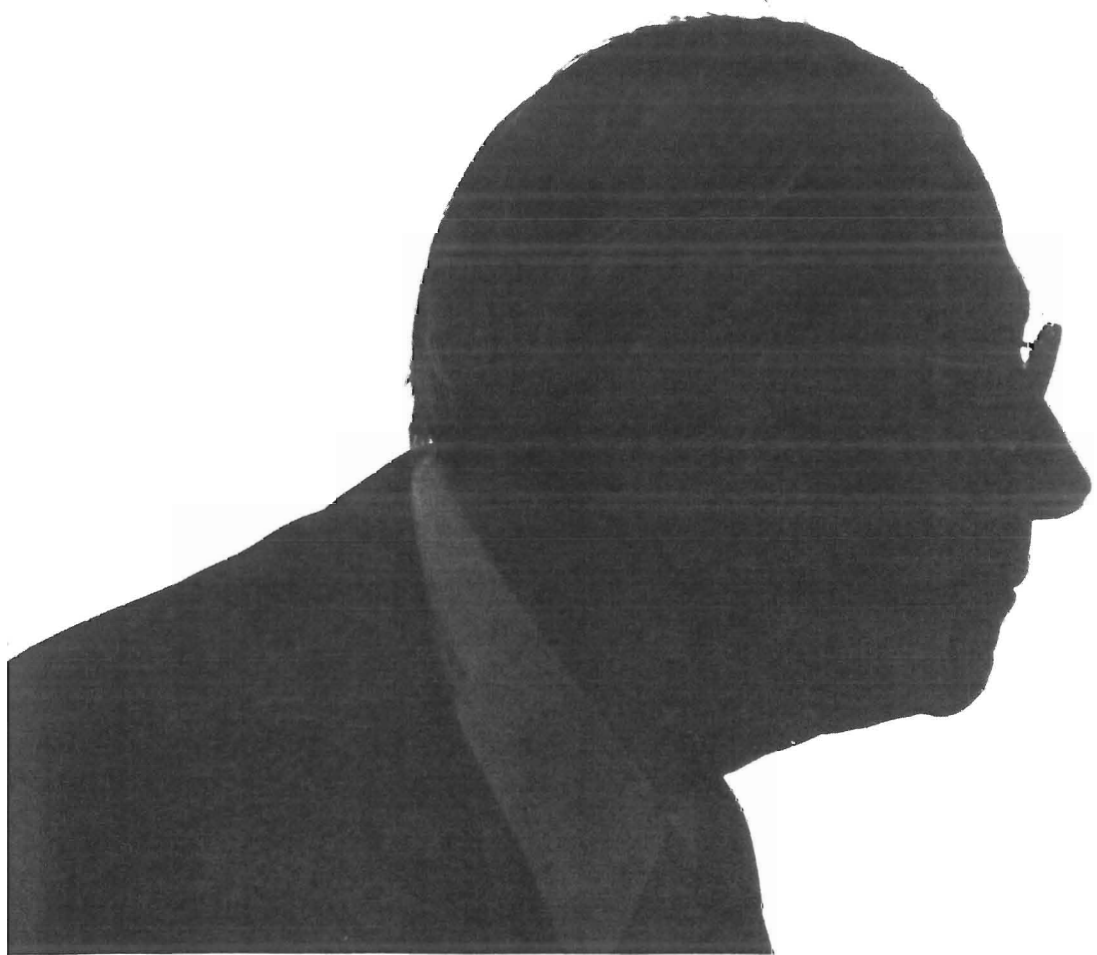
Det är uppenbarligen så att den miljö företagen arbetar i förändrats mycket under den mer än 100 år långa period de följande uppsatserna handlar om. En intressant fråga i sammanhanget är statens roll som entreprenör.

Dels handlar det om privatpersoners rätt att ägna sig åt näringsidkande, en inte självklar rätt om vi ser tillbaka i historien. Dels handlar det om vad gott statsmakten kan göra utöver det privat organiserade kapitalistiska systemet. Samordna, med överblick, är den gängse "industripolitiska" filosofin. Industripolitik är den form av samhällsekonomisk totalplanering som vunnit visst gehör i de västliga industriländerna. Denna samordning påverkar eller ersätter marknadshushållningens båda funktioner, nämligen att dels utgöra ett informationssystem där prissignaler hela tiden vägleder de agerande, dels ge konkurrensen fullt spelrum. I vår diskussion har vi velat betona *båda* dessa funktioner hos marknaderna och deras samlade inverkan på det ekonomiska skeendet. Detta betyder ett understrykande av att det ekonomiska livet, bl a industrins omvandling, är det essentiella i ett ekonomiskt framåtskridande. I sin tur innebär detta, att det som är föråldrat i den meningen att det inte klarar sig i konkurrensen, måste få bli avvecklat, och att misslyckanden skall ses som ett naturligt inslag i utvecklingen. Men det innebär också att man accepterar framgångens belöning. Det måste finnas den miljö för nyskapande insatser som endast en individualistisk marknadsekonomi kan erbjuda. Med detta synsätt framstår inte "överblick" och "samordning" som någonting avgörande för ekonomiskt framåtskridande.

IUI och industriforskningen

Alla försök som gjorts för att analysera och förstå drivkrafterna och mekanismerna bakom den samhällsomdaning i vilken den industriella utvecklingen spelat den avgörande rollen visar hur pass litet kunskaper man hittills kunnat skaffa sig. Men just därför känns en uppfordran till en brett upplagd ekonomisk-historisk forskning med teorins hjälp särskilt stark i dag när det så klart avslöjats att snabb industriell utveckling inte innehåller någon automatik och inte är någon självklarhet ens i ett land som Sverige.

I föreliggande skrift är uppsatserna författade av många tidigare IUI-forskare och några inom institutet nu verksamma sådana, medan styrelseledamöter och andra med rik erfarenhet från industri- och bankverksamhet medverkat i diskussionen. Teori och verklighet fick på så sätt goda möjligheter att mötas vid seminariebordet. Det är naturligt att den forskning som bedrivits och för närvarande bedrivs inom IUI härvid kom att stå i centrum. Det är Hedersordförandens och alla övriga deltagares förhoppning att uppsatser, diskussioner, slutsatser och hypoteser skall gagna planeringen av institutets fortsatta verksamhet.

Marcus Wallenberg i samspråk med institutets nuvarande styrelseordförande, Erland Waldenström.

Deltagarna i seminariet representerade mycket skiftande levnadsbakgrunder, och en huvudidé med seminariet var att teori och verklighet skulle mötas på ett så påtagligt sätt som möjligt. Erland Waldenström (till vänster) i diskussion med Riksbankschefen Lars Wohlin (i mitten), chef för IUI 1972–1976 och Industriförbundets verkställande direktör Lars Nabseth, chef för IUI 1966–1972.

Den livliga diskussionen under nästan två dagar illustrerade att ämnet var vittomfattande och att meningarna ibland var delade om hur den ekonomiska verkligheten såg ut. Peter Wallenberg, Atlas Copcos ordförande, samtalar med Ragnar Bentzel, Uppsala universitet, chef för IUI åren 1961–1966.

Institutets nuvarande chef, Gunnar Eliasson (till höger), diskuterar med L M Ericssons styrelseordförande, Björn Lundvall, hur långt man kan komma när det gäller att fånga företaget i en teori.

